

पौड्याल बंशको ऐतिहासिक घटनाक्रममा: पाल्पाली पौड्यालहरूको पहिचान

प्रा.डा.ज्ञानेन्द्र पौड्याल

त्रिभुवन विश्वविद्यालयको सेवा निवृत्त

Email: hisan_2012@yahoo.com

Doi: <https://doi.org/10.3126/hisan.v9i1.64013>

सारसंक्षेप

पौड्याल बंशको ऐतिहासिक पृष्ठभूमि धेरै लामो र धेरै पुरानो भएको पाइन्छ । जसको जरो किलो पत्ता लगाउन भारतको प्राचीन इतिहासदेखि नेपालको र ऐतिहासिक शृङ्खलाहरूलाई बुझ्नुपर्ने हुन्छ । अफगानिस्ताका तत्कालीन शासक सुल्तान मुहम्मद गजनवी मुस्लिम शासकहरूमध्येका क्रुर र निरङ्कुश शासक मानिन्छन् । सुल्तान र उनका समर्थकहरूबाट भारतका विभिन्न राज्यहरू खास गरी हिन्दू शासकहरू माथि आक्रमण भइरहन्थ्यो । त्यसै क्रममा वि.सं.११४१ मा भारतको कान्यकुज राज्यका हिन्दू शासकहरूमाथि सुल्तान र उनका समर्थक मुसलमानहरूले आक्रमण गरे फलस्वरूप त्यहाँका हिन्दू राजा जयचन्द्र मारिए भने परिणाम स्वरूप त्यस क्षेत्रमा मुस्लिमहरूको अत्याचारले सीमा नाग्दै गयो । मुस्लिम शासकहरूले तत्कालीन भारतवर्षअन्तर्गत पर्ने विभिन्न राज्यका हिन्दू शासक तथा उनीहरूका मठमन्दिर मात्र नभई हिन्दू जातिहरूमाथि समेत कठोर यातना दिन थाले । तत्कालीन भारतवर्षअन्तर्गत अहिलेको नेपाल, भारत, पाकिस्तान, अफगानिस्तान तिब्बत, बर्मा, इरान, इराक आदि मुलुकहरू पर्दथे । यस प्रकार मुस्लिमहरूको पटक पटकको आक्रमण र धनसम्पत्तिसमेत लुटेर लगीदिने, आततायी घटनादेखि हिन्दू धर्मावलम्बिहरू आफ्नो असुरक्षा र धार्मिक आस्थामाथिसमेत कुठाराघात हुँदै गएको महसुस गरिरहेका थिए । मुस्लिमहरूले हिन्दूहरूलाई दुःख दिने ज्यादती अनेत्र पनि थियो । यस किसिमको आक्रमणबाट खासगरी स्थानीय धेरैथरी आर्य ब्राह्मणहरू कान्यकुञ्ज राज्य अर्थात् वर्तमान भारतको कानपुर र वरपरका क्षेत्रबाट स्थानान्तरण हुँदै धर्म, संस्कृति र जीउ, ज्यानको सुरक्षा खोज्दै तत्कालीन भारतका उत्तरी खण्डका राज्यहरू काँगडा, कुमाउ, गढवाल, श्रीनगर आदि विभिन्न स्थानहरूमा आएर बसोबास गर्न थाले । यसरी उत्तरी भारतका पहाडी इलाका सुरक्षित स्थलतिर स्थानान्तरण हुँदै गएका ब्राह्मणहरूमध्येका आत्रेय गोत्र भएका उदय भट्ट नामका ब्राह्मण पनि भारतको कान्यकुञ्ज तथा कानपुर क्षेत्रबाट गढवालको राजधानी श्रीनगर क्षेत्रमा आई बसेका थिए । अहिलेसम्म प्राप्त स्रोतका आधारमा नेपालका आत्रेय गोत्रहरू यिनै उदय भट्टका पुर्खाहरू हुन भन्ने बुझ्न सकिन्छ ।

मुख्यशब्दावली : शृङ्खला, कुठाराघात, आततायी, स्थानान्तरण र जिम्मेवारीसहित ।

पृष्ठभूमि

उदय भट्ट त्यस क्षेत्रमा ठूला विद्वान् थिए, जसले आफ्नो पैतृक सम्पत्तिसमेतको पर्वाह नगरेर सबै कुरा छाडेर आफ्नो जीउज्यानको रक्षा र ब्राह्मणोचित वैदिक धर्मको पालना गर्नका खातिर कान्यकुञ्ज (कानपुर) क्षेत्रलाई छाडी गढवालतर्फ आएका थिए । यिनी प्रतिष्ठित विद्वान भएकोले यिनका बन्धुबान्धव तथा समर्थकहरूसमेत पछि एक्लो हुने महसुस गरेर यिनकै साथमा लागेर त्यस क्षेत्रमा आएर बस्न थालेका थिए । त्यसपछि मात्र उनीहरूले आफ्नो जीउज्यानको रक्षा र धार्मिक आस्थाको सुरक्षा भएको महसुस गरेका थिए । स्थानान्तरण भई आएको क्षेत्रमा कालान्तरमा यिनले आफ्नो बौद्धिकता प्रकट गरेका र स्थानीय शासकहरूमा राम्रो प्रभाव पार्न सकेका हुनाले नै पछि यिनलाई गढवालको राजधानी श्रीनगर राजदरवारभित्र राजपरिवारको

राजगुरुसमेत बनाइएको थियो । बाह्रौं शताब्दीको अन्त्यतिर सिंजाका सम्राटले अत्रि गोत्रीय विद्वान् कालीदासलाई सिंजामा बोलाइएको हुनाले उनी आफ्ना शिष्यहरूसहित विर्तासमेत पाएर त्यहाँ आई बसे । कालान्तरमा क्रमशः सल्यान, माल्नेटा र मध्य पश्चिमको सेरोफेरोका राज्यहरूमा अत्रि गोत्रीय ब्राह्मणहरूले शासन गर्ने अवसर पाएको देखिन्छ । राजपरिवारसँगको वैवाहिक सम्बन्धका कारणले पनि पछि अत्रिहरू शाह, मल्ल, हमाल र समाल घरानाका समेत बन्न गएका पाइन्छन् । करिव १९औं शताब्दी तिर बभाङ, धुलिकोट र फलावाङ राज्यहरूमा पनि आत्रेय गोत्री राजाहरूले शासन गरेका थिए । त्यतिबेलाका बाइसी चौबीसी र अन्य राज्यहरू वर्तमान गाउँपालिका वा नगरपालिकाको क्षेत्रफलभन्दा केही साना केही ठूला भएका देखिन्छन् । राजाका छोराहरू र छोरी ज्वाइसमेतलाई शासन चलाउने राज्य र भट्ट उपाधि दिएर राजा बनाई पठाउने प्रचलनले गर्दा गौडापिच्छे राजाहरू रहेको पाइन्छ ।

यसप्रकार कुमाउ गढवालको राजधानी श्रीनगरको पूर्व नेपालतर्फका छिमेकी राज्यहरू डोटी, बभाङ, जुम्ला, जाजरकोट आदि राज्यहरूका राजदरवारलाई चाहिने राजगुरु, राज सल्लाहकार तथा पण्डितहरूको स्थान यिनै भट्ट ब्राह्मणहरूले लिने अवसर पाएवाट उदय भट्टका सन्तानहरू क्रमशः गढवालबाट महाकाली तर्फ पूर्वतर्फ लागेको मान्न सकिन्छ । हालको नेपालभित्रका दार्चुला, डोटी, आछाम, बभाङ, जुम्ला, जाजरकोट तथा कर्णाली क्षेत्रका राज्यहरू तत्कालीन बाइसी राज्यहरूमा आउदासम्म भट्ट नै लेखिएको र पछि मात्र भट्ट उपाधिलाई परिवर्तन गरिएको बुझ्न सकिन्छ । वास्तवमा भट्ट थर नभई राजकीय उपाधि भएकाले पनि तत्कालीन दरवारमा राजगुरुहरूलाई भट्ट उपाधिले सम्मान गरिन्थ्यो । कतिपय भट्टहरूले आफ्ना पुर्खाले पाएको राजकीय उपाधिलाई नै कायम राखी पछिसम्म भट्ट थर लेखी आएको पनि पाइन्छ । यिनै भट्टहरू विभिन्न राज्यको राजासमेत भएको स्रोत सामग्रीबाट प्रमाणित हुन्छ । यतिमात्र होइन कर्णाली क्षेत्रका अन्य बाइसी राज्य र गण्डकी क्षेत्रको पूर्वतर्फका चौबीसी राज्यहरूलाई आवश्यक पर्ने राजगुरुहरूको स्थानसमेत यिनै भट्ट ब्राह्मणहरूबाट पूर्ति गर्ने प्रचलनले व्यापकता पाउँदै गएको देखिन्छ । यस प्रकार भट्ट उपाधि पाएका आत्रेय गोत्री ब्राह्मणहरूले स्थान विशेषका आधारमा क्रमशः पौड्याल, पौडेल, पौडीयाल, पौड्यालय थर लेख्न लागेको विभिन्न घटनाक्रम र ऐतिहासिक स्रोत सामग्रीहरूको आधारमा बुझ्न सकिन्छ ।

पौड्याल बंशको इतिहास र ऐतिहासिक परम्परा

पौड्यालहरूको आफ्नै किसिमको वंश इतिहास र ऐतिहासिक परम्परा छ । ऐतिहासिक स्रोत सामग्रीका आधारमा अत्रि ऋषिका सन्तानहरू आत्रेय गोत्रीहरू भएको र आफ्नो नामको पछाडि मूलपुरुषको नाम जोड्ने प्रचलन रहेकाले यिनका सन्तानहरू सबै आत्रेय गोत्रीहरूले आफ्नो नामको पछाडि आत्रेय लेख्दै आए । यो क्रम करिव १० पुस्तासम्म चल्दै रह्यो । क्रमशः दशौं पुस्ताका शक्तिदेव आत्रेयलाई तत्कालीन महाराष्ट्रका राजाले आफ्नो छोरी र डोटीअन्तर्गतको पूर्वतर्फको केही भाग राज्यसहित राजकीय भट्ट उपाधिसमेत दिएर त्यहाँ पठाए । त्यसपछि क्रमशः करिव अर्को १०औं पुस्तासम्म आफ्नो नामको पछाडि त्यो सन्तानले आत्रेयको सट्टा आफूले पाएको उपाधि भट्ट लेख्दै गए । करिव २१औं पुस्ताका श्रीनन्द भट्ट बभाङको पौडी गाँउमा आई बस्न थाले । त्यहाँबाट विभिन्न जिम्मेवारी सहित कालीकोट, दुल्लु, सिंजा आदि विभिन्न राज्य र स्थानमा आइबसेका र यिनीहरूका सन्तानहरू बभाङको पौडी गाँउबाट आएका कारणले (पौडी+आलयबाट) पौड्याल थर लेख्न थालियो । यही आधारमा पौड्याल थर लेख्ने पहिलो व्यक्ति श्रीराम पौड्याल हुन् भन्ने ऐतिहासिक घटनाक्रम र वंश इतिहासमा प्रष्ट लेखिएको पाइन्छ ।

पौड्याल वंश इतिहासमा उल्लेख भएअनुसार आर्यहरूको मूलस्थान आर्यवर्त भएकोले यसको क्षेत्र भारत खण्डलाई मानिन्छ । अहिले पनि नेपाल र भारतका पण्डितहरूले पूजापाठ तथा पितृकार्य गर्दा भारत वर्ष, भारत खण्ड, नेपालदेश भन्दै आफ्नो स्थानीय सरोकारको ठाँउ विशेषलाई सम्बोधन थप्ने गर्ने गर्दछन् । तत्कालीन समयमा भारतवर्ष तथा भारत खण्डअन्तर्गत हालको दक्षिण एसिया क्षेत्रलाई समेटिन्थ्यो । आत्रेय गोत्रका पुर्खाहरूको मूलथलो नै अर्यावर्त थियो । यिनीहरूमध्येका उदय भट्ट कान्यकुज (कानपुर) बाट करिव

११औं शताब्दीमा गढवाल क्षेत्रमा आएर बस्न थाले र त्यहीबाट नेपालका अन्य राज्य, क्षेत्रहरूमा पनि क्रमशः छरिएर रहेको बुझिन्छ। यस प्रकार आत्रेयहरू अत्रिकाका सन्तान भएको हुनाले सुरुमा नामको पछाडि आत्रेय लेख्दै क्रमशः प्राप्त उपाधि भट्ट हुँदै बभाङको पौडी गाँउमा आएर बस्न थालेपछि पौड्याल भएको भन्ने विभिन्न वंशावली तथा स्रोत सामग्रीबाट पुष्टि हुन्छ भने यही भनाइ कमाउको गढवाल अन्तर्गतको पौडी गाँउमा बसेका र पौडीमा बसेकाहरू पौड्याल भएको भन्ने सामग्रीहरू पनि प्राप्त भएका छन्। यस प्रकार आत्रेयहरूको १०औं पुस्तासम्म नामको पछाडि आत्रेय, ११औं पुस्तादेखि २१औं पुस्तासम्म नामको पछाडि भट्ट र २२औं पुस्तादेखि मात्र नामको पछाडि पौड्याल लेख्न सुरु भएको र पौड्याल लेख्ने पहिलो व्यक्ति माथि उल्लिखित भएअनुसार श्रीराम पौड्याल हुन् भन्ने स्रोतको दावी छ र यो सत्यको नजिक देखिन्छ। यसरी भारतका विभिन्न राज्यहरूबाट मानवीय असुरक्षा र अन्य विभिन्न कारणसहित भारतको उत्तराखण्ड क्षेत्रमा स्थानान्तरण हुँदै पश्चिम नेपालको सीमा नजिक आइ बसेका ब्राह्मणहरूमध्येका आत्रेय गोत्री पनि थिए। आफ्नो योग्यता दक्षता र कार्यकुशलता देखाउँदै विभिन्न जिम्मेवारीहरू लिँदै तत्कालीन नेपालका विभिन्न राज्यहरूमा आत्रेयहरूले उपस्थिति देखाएको प्राप्त स्रोत सामग्रीहरूको आधारमा सावित गर्न सकिन्छ। विभिन्न स्रोत सामग्रीहरूको आधारमा कसैले कुमाउ गढवाल क्षेत्रको पौडी गाँउमा बसोवास गर्ने थाले र पछि पौड्याल लेख्न थालेको भन्ने पाइन्छ भने कोही कसैले बभाङको पौडी गाँउमा बस्न थालेपछि पौड्याल लेख्न लागेको भन्ने देखिन्छ। यसलाई दुवै तर्कलाई मानेर हेर्दा कोहीले उताबाट सुरु गरे भने, कोहीले यताबाट पौड्याल लेख्न सुरु गरे भन्ने बुझ्न सकिन्छ। अर्को प्राप्त जानकारीअनुसार बभाङको पौडी गाँउमा पौड्यालहरू बस्न थालेपछि पौड्याल गाँउ भन्दै गर्दा पछि छोटो गरी भन्दा पौडीमात्र भनिएको भन्ने पनि अनुमान गर्न सकिन्छ। यस प्रकार बभाङलाई भन्दा गढवालको पौडी गाँउलाई पुरानो र आधिकारिक पौडी गाँउ मान्न र गढवालबाट बभाङ आएको र त्यहीँबाट पौड्याल भएको भन्न सकिन्छ। पौड्यालहरूको सुरुवातको बारेमा कुमाउको गढवालमा पौडी नामको गाँउ रहेको र बभाङमा पनि पौडी नामको गाँउ रहेकोले कुन चाहि पौडीबाट पौड्याल भएको भन्ने अबै पनि दुई किसिमको राय तथा भनाइहरू पाइन्छ। तथापि पौडी + आलयबाट पौड्याल भएको भन्ने कुरामा भने दुईमत छैन। गढवालको पौडी र बभाङको पौडीको बारेमा कुनै पनि अन्यौल छैन किनभने दुवै ठाँउमा पौडि भन्ने गाँउ छ। पौड्यालहरू कुमाउ गढवालको राजधानी श्रीनगर हुँदै पूर्वतर्फका राज्यहरू डोटी, बभाङ, जाजरकोटतर्फ आएको बारे कुनै पनि विवाद छैन। त्यसैले सुरुका दस्तावेजहरूमा भट्ट उपाधिबाट अगाडि बढेर क्रमशः विभिन्न राज्यहरूमा पौड्यालहरू राजगुरु हुँदै राजासम्म भएका दस्तावेजहरू पाइएका छन्। यस प्रकार पौड्यालहरू क्रमशः विभिन्न जिम्मेवारीसहित नेपालका विभिन्न स्थानहरूमा आई बसेका पाइन्छन्। त्यसैले सबै पौड्यालहरू जहाँ रहे बसे पनि कुलबन्धु हुन्। आ-आफ्ना दाजुभाइ हुन् तसर्थ एकले अर्कोको सम्मान र संरक्षण गर्नु पर्दछ। कोही पौड्यालहरू गढवाली पौडी हुँदै नेपालको विभिन्न स्थानमा आए भने कोही पौड्यालहरू बभाङको पौडी हुँदै पर्वतर्फका विभिन्न स्थानहरूमा छरिएर बस्न थाले त्यसैले अन्ततः यिनीहरू पौडीबाट पौड्याल भए भन्नेमा दुई मत छैन।

नेपालका अधिकांश जिल्लामा पौड्यालहरू:

नेपालको अधिकांश जिल्लामा पौड्यालहरू बसोवास गर्दछन्। सम्भवत नेपालका ७७ जिल्लामध्ये मनाङ र मुस्ताङबाहेक बाँकी ७५ जिल्लामा पौड्यालहरूको बसोवास छ। यिनीहरूको व्यापकताको विषयमा जिज्ञासा पनि उठ्न सक्दछ। किन र कसरी यिनीहरूको बसोवास नेपालको पूर्व मेचीदेखि पश्चिम महाकालीसम्म अधिकांश जिल्लामा हुन पुग्यो। पौड्यालहरूका पुस्ता जो भारतका विभिन्न राज्य तथा ठाउँहरूबाट हालको सीमाक्षेत्र नेपाल नजिक पर्ने गढवालको राजधानी श्रीनगर क्षेत्रमा आएर बसेका थिए। तिनीहरूमध्ये कोही सामान्य थिए त कोही पण्डित तथा राजकाजीमा दखल भएका व्यक्तिहरू पनि थिए। त्यस मध्येका ब्राह्मणहरू जो प्रखर विद्वान थिए तिनीहरू राजदरवारमा रहेका थिए। धर्मकर्ममा बढी नै आस्था र विश्वास गर्ने भएकाले पनि यिनीहरूबाट राज्य कोषको दुरुपयोग हुँदैन र कुनै पनि जिम्मेवारी दिन उपयुक्त हुन्छ भन्ने त्यस क्षेत्रका राजाहरूलाई विश्वास बढ्दै गएको थियो। उनीहरूबाट राजालाई राजदरवारभित्र दिइने

सल्लाह र सुभाषण पनि निष्पक्ष र निस्वार्थको हुन्छ भन्ने विश्वासले विभिन्न राजदरवारमा पौड्यालहरूलाई राजगुरुको सम्मान दिइएको थियो । उनीहरूको यश यत्रतत्र फैलिएको हुनाले नेपालतर्फका डोटी, जुम्ला, बझाङ कर्णाली क्षेत्र र गण्डकीको बाइसी राज्यका अन्य राजाहरूले पनि यिनीहरूका सन्तानहरूलाई बोलाइ राजगुरु बनाइ राज्य सञ्चालनमा सहयोग लिएका थिए । यो क्रम तत्कालीन नेपालको गण्डकी क्षेत्रका चौबिसे राज्य र पूर्वका किराँत, धनकुटा, इलाम, तथा मधेशतर्फ मकवानपुर, जनकपुर आदि राज्यसम्म पुगेको बुझिन्छ । यसप्रकार कतिपय पौड्यालहरू नेपालको पूर्व पश्चिमका विभिन्न राज्यहरूमा राजगुरुको रूपमा जिम्मेवारीका साथ काम गरेको देखिन्छ । भक्तपुरका राजाले पटक पटक युद्ध लड्दा र आन्तरिक खर्च धान्न नसकी राज्य कोष रिक्तिएको बेला आफ्नो राज्यभित्रका ब्राह्मणहरूबाट ऋण लिई राज्यको खर्च तथा अन्य काम चलाएको र पछि सो ऋण तिर्न नसक्दा राजा स्वयंले ब्राह्मणहरूको ऋण खानु हुँदैन भन्ने परंपरागत मान्यतानुसार तत्कालीन भादगाँउअन्तर्गतका राज्यबाट पूर्वतिरका काभ्रेपलाञ्चोक, सिन्धुपाल्चोक रामेछाप, सिन्धुली, दोलखा, आदि क्षेत्रका जमिनहरू जो भादगाँउअन्तर्गत थिए तिनैमध्येका ब्राह्मणहरूलाई ऋण रकमअनुसारको विर्ता दिने योजना बनाए । सोहीअनुसार ब्राह्मणहरूलाई रकमअनुसारको जग्गा दिएर ऋण मुक्त गर्दै सम्बन्धित स्थानको राजा र अन्य पदवीसमेत दिई भक्तपुरका तत्कालीन मल्ल राजा ऋण मुक्त भएका थिए । त्यसरी नेपाल उपत्यकाभित्रका तत्कालीन मल्ल राजाले समेत ऋण मुक्त हुन आफ्नो राज्य काटेर दिँदा केही पौड्याल ब्राह्मणहरू त्यस क्षेत्रका राजासमेत हुने अवसर पाएका थिए । भारतमा अनुराधा पौड्यालले गीत र सङ्गीतमा पाएको पौरख, प्रशंसा र योगदान पौड्याल वंशकै उदाहरण हो भने नेपालको एकीकरणपछि पण्डित रंगनाथ पौड्यालले नेपाल दरवारभित्र आफ्नो योग्यता, दक्षता र कार्यकौशलता देखाएकै कारण नेपालको प्रधानमन्त्री (मुख्तियारी) सम्म बन्ने अवसर पाएको ऐतिहासिक घटना प्रसङ्गले पनि माथि उल्लिखित विवरणहरूले पुष्टि गर्दछ । कास्कीका कवि शिरोमणि लेखनाथ पौड्यालको कृतिले पनि यिनका सन्तानहरू विद्वान पण्डित भएको उदाहरण दिने आधारहरू बनेका देखिन्छन् । यसबाहेक पूर्वको भापादेखि पश्चिमको कञ्चनपुरसम्म विभिन्न बहानामा पौड्यालहरू छरिएर रहेको पाइन्छ । कतिपय नाता छिमेकको सरसङ्गत र व्यावहारिक कारणले पहाडबाट तराई मधेश भरेर बसेका बाहेक तत्कालीन समयमा अधिकांश राज्यहरू पहाडी क्षेत्रमै केन्द्रित देखिन्छन् जहाँ पौड्यालहरूको बासोवास देखिन्छ । यी विभिन्न कारणहरूले गर्दा नेपालका अधिकांश जिल्ला तथा क्षेत्र क्षेत्रमा पौड्यालहरूको बासोवास रहेको हुनसक्छ । हाल नेपाल राष्ट्रभित्र जुनसुकै क्षेत्र जिल्ला र प्रदेशमा बासोवास गरेको भएपनि ती सबै पौड्यालहरू ५ देखि २० पुस्ताभित्रका दाजुभाइ हुन, बन्धु हुन ।

वर्तमान समयमा आएर जो जहाँ बसेको भए पनि पौड्यालहरूको गोत्र आत्रेय हो । वेद शुक्ल यजुर्वेद हो भने धर्म वैदिक सनातन हिन्दू धर्म हो । यसैगरी यिनीहरूको मुलपुरुष अत्री ऋषिका छोरा आत्रेय ऋषि हुन भने कुलदेवता वराह र मूलथलो आर्यवर्त नै हो भन्न सकिन्छ । यसबाहेक आत्रेय गोत्र भएका पौड्याल, सिग्देल, दवाडी, शाही, कार्की, मल्ल, थापा, खड्का, अर्याल, भट्ट आदि सबै सगोत्रीय दाजुभाइ हुन् । यिनीहरू बीचमा अभै बढी माया, सद्भाव र सहयोगको आवश्यकता पर्दछ । यिनीहरूको बीचमा वैवाहिक बन्धनको सम्बन्ध राख्नु राम्रो मानिँदैन किनभने यिनीहरू दाजुभाइ हुन भन्ने परम्परागत र शास्त्रीय मान्यता छ । जबरजस्ती यसो गरिएको खण्डमा कदापि फलिफाप हुँदैन, प्रत्यक्ष अप्रत्यक्ष रूपमा हानी नोक्सानी हुन्छ भन्ने परम्परागत मान्यता छ । परिवर्तित सन्दर्भमा यस किसिमका वैवाहिक सम्बन्ध र सस्कारहरू मिचिदै गएको देखिन्छ । यसले पछि अशुभ हुने हुनाले ख्याल गर्नु राम्रो हुन्छ ।

पौड्यालहरूमध्ये पनि कसैले पौडेल लेख्छन् त कसैले पौड्याल लेख्छन् । यो लेखाइ र बोलाइमा तात्त्विक भिन्नता र अर्थ देखिँदैन । सजिलोको लागि कसैले पौड्याल पौडवाल त कसैले पौडेल लेखेको पाइन्छ । अर्कोतर्फ काला पौड्याल र सेता पौड्यालको बारेमा पनि कहिकतै जिज्ञासा उठाइएको पाइन्छ । वास्तवमा पौड्याल वा पौडेल लेख्नेहरू सबै काला पौड्याल हुन् र सेता पौड्याल भनेका जसले सिग्देल थर लेख्छ उनीहरू सेता पौड्याल हुन भन्ने कुरा प्राप्त वंशसम्बन्धी सामग्रीहरूबाट बुझ्न सकिन्छ । एकजना बुढाका तीन भाइ छोराहरू थिए तीमध्ये जेठोलाई पौडी गाँउमा, दोस्रोलाई सिग्दी गाँउमा र तेस्रोलाई अर्जी गाँउमा

बस्न लगाएकाले पछि त्यही बसेको गाँउको नाउँलाई मिलाई पौडी + आलय पौड्याल तथा अर्जी + आलयबाट अर्याल र सिग्दी + आलयबाट सिग्दयाल भएको हुनसक्ने शात्रीय तर्कहरू सत्य तथ्यसँग नजिक देखिन्छन् । सिग्देल, अर्याल र पौड्याल आत्रीय ब्राह्मणहरू भएकाले यो भनाई नजिक मात्र होइन उपयुक्त पनि मानिन्छ । ब्राह्मणहरूको व्याइते श्रीमती र ल्याइते श्रीमतीहरूबाट जन्मिएका सन्तानहरू कोही उपाध्याय, कोही जैसी, क्षेत्री, ठकुरी, हमाल, मल्ल वा अन्य विभिन्न थर भएको हुनसक्ने देखिन्छ । क्षेत्री, ठकुरी भए पनि उनीहरूको गोत्र, देवता, गुठी तथा अन्य परम्परागत संस्कारहरू आफ्नै पुर्खा अनुरूपका छन् र उनीहरूले पनि पौड्याल ब्राह्मणहरूकै अनुशरण गर्दै आएका पाइन्छ ।

नेपालको एकीकरण अभियानमा पौड्यालहरूको योगदान :

नेपालको एकीकरण अभियानमा पौड्यालहरूको महत्वपूर्ण योगदान रहेको छ । खासगरी गोरखाका राजा नरभूपाल शाहको मृत्युपछिशाह र परंपराअनुसार जेठो छोरा पृथ्वीनारायण शाह गोरखाको उत्तराधिकारी भए । २० वर्षको उमेरमा राजा भएका पृथ्वीनारायण शाहलाई गोरखा राज्यको विस्तार गर्ने अद्भूत चेतना जागृत हुँदै गएको थियो । नेपालको एकीकरण गरी विशाल राज्य निर्माण गर्ने उद्देश्य बोकेका पृथ्वीनारायण शाहले सुरुमै नुवाकोटमाथि आक्रमण गरेका थिए किनभने यस अघि नै नरभूपाल शाह पनि पारजित भएका थिए । नुवाकोटको आक्रमणमा पराजित हुनुपर्दा गोरखालीलाई ठूलो धक्का महसुस भएको थियो त्यसैले व्यवस्थित सैन्य सङ्गठनसहित पूर्वतयारीका साथ अगाडि बढ्नु पर्ने अनिवार्य आवश्यकता भयो । सोहीअनुसार आवश्यक सल्लाह र सैन्य व्यवस्थापनमा सहयोग जुटाउने उद्देश्यसहित पृथ्वीनारायण शाह भारततर्फ लागे । त्यतिबेला भारतमा पनि नेपालमा जस्तै: विभिन्न स-साना राज्यहरूमा राजाहरूले राज्य गर्दथे भने अंग्रेजहरूको आगमन र व्यापारिक विस्तारको क्रम भर्खरमात्र चलिरहेको थियो । भारतका विभिन्न राज्य र शासकहरूसँग आवश्यक सल्लाह र परामर्शसहित सैन्य सङ्गठनमा सहयोग पुग्ने विभिन्न प्राविधिक जनशक्ति, राजगुरु, सल्लाहकार आदि करिब ६०० जवान लिएर पृथ्वीनारायण शाह भातरतबाट गोरखातर्फ फर्किएका थिए । सोही जनशक्तिको सहयोगले हातहतियार निर्माण र अन्य सैन्य सङ्गठनसहित आवश्यक तयारीका साथ पृथ्वीनारायण शाहले आफ्नो एकीकरण अभियानलाई अगाडि बढाउँदै लगे । अन्तत उद्देश्यअनुरूप विजय हासिल गर्दै गए । परिणाम स्वरूप पृथ्वीनारायण शाहले क्रमशः नुवाकोट, मकवानपुर, कीर्तिपुर तथा उपत्यकाका कान्तिपुर, पाटन, भादगाँउसहित अन्य पूर्व पश्चिमका विभिन्न अन्य राज्यहरूलाई गोरखा राज्यमा मिलाउने कार्य सम्पन्न गरे । सोहीअनुसार उपत्यकामाथि गर्नुपूर्व वरिपरीका राज्यहरूलाई गोरखामा मिलाएपछि मात्र कान्तिपुर, पाटन, भादगाँउ जितेका थिए । अगाडिनै मकवानपुर, कीर्तिपुर र अन्य राज्यसमेत गरी नेपालको एकीकरण अभियानलाई अगाडि बढाउँदै लगेका थिए । पृथ्वीनारायण शाहले भारतबाट लिई आएका प्राविधिक र अन्य सैन्य जनशक्तिहरूलाई पछि भारतमै फिर्ता पठाउने सर्तसहित लिई आएका थिए । तापनि आफ्नो एकीकरण अभियानको सफलतामा यिनै जवानहरूको महत्वपूर्ण योगदान रहेको छ भन्ने महसुस गरेर ती सबै भारतबाट लिई आएका जनशक्तीलाई नेपालमै रहने र फिर्ता नजाने व्यवस्था मिलाए । यसरी सल्लाहअनुसार सबैलाई बस्ने, खाने र रोजगारीको व्यवस्था मिलाइ दिएमा उनीहरू फिर्ता नजाने कुरामा राजी गराए । त्यस मध्येका कोही सैनिक कलामा प्रशिक्षक थिए भने, केही हातहतियार निर्माण गर्ने प्राविधिक कालीगढ थिए त कोही राजदरवारमा युद्धकौशल सिकाउने पण्डित ब्राह्मण राजगुरुहरू थिए । तिनै राजगुरुहरूमध्ये केही पौड्याल ब्राह्मणहरू पनि संलग्न रहेको हुनाले नेपालको एकीकरण अभियानमा पौड्यालहरूको योगदान महत्वपूर्ण थियो भनेर भनिएको हो । पृथ्वीनारायण शाहले भारतबाट ल्याएका प्राविधिक सैन्य प्रशिक्षण र जनशक्ति तथा राजगुरु ब्राह्मणहरूलाई गोरखा र अन्य स्थानका राज्यअर्न्तगतका विभिन्न स्थानहरूमा घरजग्गा उपलब्ध गराई बस्ने व्यवस्था मिलाएका थिए । नेपालको एकीकरणपछि गोरखाबाट नेपालको राजधानी काठमाडौं ल्याइएकाले त्यसको कार्यक्षेत्र अझ धेरै हुँदै गएको र पौड्यालहरू पनि काठमाडौं र पूर्वतर्फ फैलिदै गएको बुझ्न सकिन्छ ।

पाल्पा पूर्वखोलाका पौड्यालहरू

भारतको कान्यकुज (कानपुर) हुँदै कुमाउ गढवालबाट पश्चिम नेपाल प्रवेश गरेका सुरुमा भट्ट उपाधि भएका राजगुरु पौड्याल ब्राह्मणहरू क्रमशः डोटी, बझाङ जुम्ला, कालीकोट, सल्यान, माल्नेटा तथा पश्चिमका विभिन्न राज्यहरू हुँदै पूर्वतर्फ आएर बस्न थाले । यी मध्ये केही गल्कोट राज्यअन्तर्गत घुल्लु भन्ने स्थानमा आइबसेका देखिन्छन् । त्यहाँबाट भित्रिएका राजगुरुहरू छिस्दी हालको बागलुङ जिल्लाअन्तर्गत जैविनीमा आई बसेका पाइन्छन् । दुल्लुबाट भित्रिएका पौड्यालहरू ज्ञादीचौर, कार्कीनेटा, अधेरीनेटा पौड्यालहरू हालको स्याङ्जाको वाङ्सिङ्, आरूचौर र कोही गुल्मीको चन्द्रकोट जस्ता विभिन्न स्थानमा छरिएर बसेका पाइन्छन् । यिनीहरूमध्ये कोही भने केही पाल्पाको हेक्लाङ्ग भन्ने स्थानमा बसाइँसराइँ आइ बसेका पनि देखिन्छन् । यसै गरी दुल्लुबाट नै छरिएर बसेका हालको कास्की, तनहुँ स्याङ्जा, गुल्मी, अर्घाखाँची, प्यूठान, पर्वत, बागलुङ तथा पूर्व पश्चिमका विभिन्न जिल्लामा गई बसेका पाइन्छन् । यी सबै पौड्यालहरूको मुल थलो तथा जरो किलो एउटै हो । यिनीहरूमध्ये पर्वतको कार्कीनेटामा करिव पाँच/सात पुस्ता बसेपछि छुट्टिभिन्न भई स्थानान्तरण हुँदै पाल्पाको उत्तरतर्फ पर्ने हालको रामपुर नगरपालिका अन्तर्गत हेक्लाङ्ग भन्ने गाँउमा आई बसोवास गरेका पौड्यालहरू नै पाल्पाली हुन । त्यहाँ आएर बसेकाहरूमध्ये अधिल्लो पाँच पुस्तासम्मको हालसम्म कसैको नाम थाहा हुन सकेको छैन । हालसम्म प्राप्त जानकारीअनुसार हरिप्रसादका पाँच पुस्ता अगाडिका बाजेबराजु कार्कीनेटाबाट हेक्लाङ्गमा आई बसेका देखिन्छन । उनका छोरा मुरारीप्रसाद क्रमशः उनका छोरा रमापति हुँदै शक्तिबल्लभको नाम मात्र जानकारीमा आएको छ । उनै शक्तिबल्लभका सन्तानहरू अहिलेसम्म पनि पाल्पाको हेक्लाङ्ग र पूर्वखोलामा रहेका छन् । शक्तिबल्लभका दुई छोराहरूमध्ये ताराकान्त हेक्लाङ्गमै बसे भने अर्का छोरा ज्योतिलाल हेक्लाङ्गबाट छुट्टी भिन्न भई स्थानान्तरण भएर पूर्वखोलामा आई बसेका पाइन्छन् हाल आएर पूर्वखोलामा आएका मध्ये पनि कोही नवलपरासीको मध्येविन्दु, प्रसौनी, कोही नवलपरासी भुताहामा बासोबास गर्दै आएका छन् भने कोही सर्दीमा छन् । शक्तिबल्लभ पौड्यालसँग सोही जिल्लाको पूर्वखोलामा बसोवास गर्ने स्थानीय न्यौपाने थर भएका ब्राह्मणहरूले केही वर्ष अगाडि आफ्नो घरखर्च बापत केही पैसा ऋण लिएका रहेछन् र सो ऋणको सावा व्याज तिर्न नसकेपछि स्थानीय न्यौपानेले पूर्वखोलाका विभिन्न ठाँउका जग्गाहरू शक्तिबल्लभ लाई दिएर ऋण मुक्त भएका रहेछन् । सोही जग्गामा केही समय हेक्लाङ्गबाटै पूर्वखोला आइ खेतीपाती लगाउने खाने गरेको पाइन्छ । केही समयपछि कालान्तरमा सन्तान वृद्धि हुँदै गएपछि छोराहरूलाई अंश दिई छुट्टिभिन्न गराई कोहीलाई हेक्लाङ्गमा र कोहीलाई पूर्वाखोलामा लगेर बसाएको देखिन्छ । यस प्रकार अहिलेसम्म पनि शक्तिबल्लभका छोराहरूमध्ये जेठा छोरा ताराकान्तका सन्तानहरू हेक्लाङ्गमा नै रहेका छन् भने कान्छा छोरा ज्योतिलालका सन्तानहरू पूर्वखोलामा नै रहँदै आएका छन् । यस प्रकार शक्तिबल्लभका कान्छा छोरा ज्योतिलालका तीन भाई छोराहरू थिए । उनका जेठा छोरा हुण्डीराजको एउटा मात्र छोरा टीकाराम थिए । उनका दुइवटा श्रीमतीबाट भएका चार भाइ छोराहरूमध्ये दुई भाइ स्वर्गारोहण भई सकेकोले हाल दुई भाइ मात्र छँदैछन् । तिनीहरूमध्ये पनि जेठा रमापति नवलपरासीको सर्दी हुँदै हाल कावासोती भन्ने ठाँउमा रहन्छन् भने चेतनारायण का परिवार हेक्लाङ्गमा छन् र भोलाप्रसादको स्वर्गारोहण भैसकेकोले उनको छोरा रामुसमेत सबै सन्तानहरू पूर्वखोलामा छन् । अर्का कान्छा छोरा नीलकण्ठ सबै परिवारसहित पूर्वखोलामै रहेका छन् । यसैगरी ज्योतिलालका माइला छोरा खगेन्द्रप्रसादका छ भाइ छोराहरू थिए । ती छ भाइ छोराहरूका सन्तानहरूमध्ये जेठा छोरा फणेश्वरको युवा अवस्थामै स्वर्गारोहण भएकाले उनको एकमात्र छोरी भीमकला भण्डारी छिन् र स्याङ्जाको चापाकोटमा विवाह भएका कारण परिवारसहित त्यही रहेकी छन् । माइला छोरा गोविन्दप्रसाद ६५ वर्षको उमेरमा स्वर्गारोहण भैसकेको हुनाले उनका दुई भाइ छोराहरूमध्ये जेठा कृष्णप्रसाद स्थानीय मा.वि.मा प्रधानाध्यपक भई काम गरेको र पछि उमेर हदका कारण शिक्षक पेशाबाट निवृत्त भई हाल बुटवलमा लेखापढी व्यवसाय गरी बसेका छन् । उनका चार भाइ छोरा गेहेन्द्र, सन्तोष, हरिहर र अमृत तथा छोरी शान्ति छन् ।

गोविन्दप्रसादको कान्छो छोरा अर्जुनप्रसादको वैदेशिक रोजगारमा जाँदा मृत्यु भएको र उनका एक छोरा आशिष र एक छोरी कामना पूर्वखोलामै छन् । यसैगरी खगेन्द्रका साहिँला छोरा प्रेमनारायणको ९३ वर्षको उमेरमा २०७८ सालमा नवलपरासीको सर्दी भन्ने स्थानमा स्वर्गारोहण भै सकेको र उनका चार भाइ छोराहरूमध्ये जेठा महेन्द्रप्रसाद छन् र उनका दुई भाइ छोराहरू दीपेन्द्र र वीरेन्द्र छन् भने चार बैनी छोरीहरू रहेका छन् । उनीहरूको विवाह भै सकेको छ । माइलो छोरा ठाकुरप्रसादको एक छोरा र दुई छोरी छन् । साँइलो हरिप्रसादको केशव र आयुस नामका दुई छोरा र एक छोरी छन् भने कान्छो छोरा राजेन्द्रप्रसादको एक छोरासहित सपरिवार सर्दीमै विभिन्न पेशा व्यवसाय गरेर बसेका छन् । यिनीहरू सबै हाल पूर्वी नवलपरासीको विनयी त्रिवेणी गाँउपालिका वडा नं. ४ सर्दीमा रहन्छन् । यसैगरी खगेन्द्रका काइला छोरा भूपिन्द्रप्रसादको ६५ वर्षको उमेरमा मृत्यु भैसकेको र उनी २०३६ सालमा पूर्वखोलाबाट सर्दी आएको र उनका दुई भाइ छोराहरू तुलसीप्रसाद नवलपरासीको रजहरमा र डुकुलप्रसाद नवलपरासीको भुमही भन्ने स्थानमा रहेका छन् । उनका पाँच बैनी छोरीको विवाह भै सकेको छ । खगेन्द्रप्रसादका राहिला छोरा पीताम्बरको ५५ वर्षको उमेरमा २०४८ सालमा हृदयघातका कारण प्रसौनीको भिठा भन्ने स्थानमा स्वर्गारोहण भै सकेको छ । उनी २०३६ सालदेखि पूर्वखोलाबाट नवलपरासीको मध्यविन्दु नगरपालिका १५ प्रसौनीमा आएको र उनका सन्तानहरू कोही हाल वडा नं. ८ चौरंगीमा, कोही कावासोती र कोही भरतपुरमा रहेका छन् । उनका तीन भाइ छोरा र तीन बैनी छोरी छन् । जेठो छोरा ज्ञानेन्द्र (लेखक स्वयं) त्रिभुवन विश्वविद्यालयबाट ३३ वर्ष सेवा गरी प्राध्यापन पेशाबाट सेवा निवृत्त भएर काठमाडौंको स्यूचाटारमा बस्छन् र हाल अनुसन्धान कार्यमा संलग्न छन् । उनका एक छोरा रविन्द्र त्रि.वि. शिक्षण अस्पतालमा सेवारत छन् भने उनकी छोरी नुरवी सानै उमेरकी भएकीले पढ्दैछिन । माहिँला छोरा राजकुमार हाल कावासोती नवलपरासीमा क्याटरिङ्ग व्यवसाय सञ्चालन गरेर बसेका र उनका तीन छोरीहरू सुधा र ममताको विवाह भैसकेको र कान्छी छोरी नम्रताको विवाह हुन बाँकी छ भने पीताम्बरका कान्छा छोरा ध्रुवप्रसादले वीरेन्द्र क्याम्पस भरतपुरमा प्राध्यापन गर्दै चितवन भरतपुरमा स्थायी बसोवास गर्दछन् र उनका दुई भाइ छोरा विदुसन र निसान छन् । छोरीहरूमध्ये सरस्वती पाण्डे दुम्कीवासमा, दुर्गा पाण्डे भिउरानमा र कान्छी कमला पौडेल पाल्पा तानसेनमा प्राध्यापन कार्य गर्दैछिन । यसैगरी खगेन्द्रका कान्छा छोरा महेशचन्द्रको ७९ वर्षको उमेरमा २०७७ सालमा पूर्वखोलामै मृत्यु भैसकेको छ भने उनका एक छोरा तीर्थप्रसादको २०७८ सालमा ५२ वर्षको उमेरमै स्वर्गारोहण भएको छ । छोरी चन्द्रप्रभा गैरे चापाकोटमा आफ्नै घरमा बसेकी छन् । तीर्थप्रसादका एक छोरा विवेक जागिरमा छन् भने र दुई छोरीहरू सुजाताको विवाह भैसकेको छ भने कान्छी सुरुची पढ्दै छन् । उनीहरू पूर्वखोलाबाट तानसेनमा आइ बसेका छन् । खगेन्द्रकी एक मात्र छोरी डिलकुमारीको पाल्पा पोखराथोकमा विवाह भएको र उनीको मृत्यु भैसकेको छ । बाजे ज्योतिलालका कान्छा छोरा स्थानेश्वरका तीन भाइ छोराहरूमध्ये जेठा भूपिन्द्र ६९ वर्षको उमेरमा मृत्यु भैसकेको र उनी निसन्तान थिए । माहिला छोरा लीलाराज शिक्षक पेशाबाट सेवा निवृत्ती लिई पूर्वखोलामै बसेका र उनका दुई भाइ छोराहरूमध्ये जेठो छोरा सुवासको अल्पायुमै मृत्यु भएको तथा उनका एक छोरा तथा तीन छोरीहरू बुटवलको आफ्नै घरमा बस्दछन् । कान्छो छोरा हरिप्रसादले पूर्वखोला रिङ्गेरह मै व्यापार व्यावसाय तथा कृषि पेशा गरेर बसेका छन् भने, उनका चार बैनी छोरीहरू छन् । स्थानेश्वरका कान्छा छोरा प्रेमनारायणको ५५ वर्षको उमेरमा मृत्यु भैसकेको र उनका एक छोरा भरत वैदेशिक रोजगारमा विदेशमा रहेको र चार छोरीहरू विवाह भई आ-आफ्नो घरजम गरी बसेका छन् । पूर्वखोलाका पौड्याल हरूमध्ये माइला बूढा खगेन्द्रका सन्तानहरू अधिकांश नवलपरासी र बुटवलतर्फ आइ बस्न लागेका र जेठा दुण्डीराज र कान्छा स्थानेश्वर बूढाका सन्तानहरू मात्र पूर्वखोलामा रहेका तथा आंशिक रूपमा केही बुटवल र पूर्वखोलामा रहेको अवस्था छ । यस किसिमको स्थानान्तरण हुने परम्परा र असहज परिस्थितिका कारण कूलपूजा, संस्कार र अन्य पितृकार्यसमेतमा एकरूपता आउन नसकेको अवस्था छ । यसप्रति सम्बन्धित जेष्ठ नागरिकहरू र बरिष्ठ व्यक्तिहरूको ध्यान जानु जरुरी र आवश्यक देखिन्छ ।

पाल्पा हेक्लाङ्का पौड्यालहरू :

माथि उल्लिख भएअनुसार भारतको कानपुर हुँदै कुमाउको गढवाल श्रीनगरमा आइ बसेका र पश्चिम नेपालको डोटी, बझाङ हुँदै पूर्वतर्फ सँदै आएको तत्कालीन गल्कोट राज्यअन्तर्गत धुल्लुको छिस्दी हुँदै पर्वतको कार्कीनेटाबाट पाल्पाको हेक्लाङ्गमा आइबसेका पौड्यालहरू पूर्वखोलाका पौड्याल र हेक्लाङ्ग बस्ने पौड्यालहरूको बीचमा अहिलेसम्म ३ देखि ५ पुस्ता मात्र भएको देखिन्छ । किनभने तिनीहरूमध्येका शक्तिबल्लभका एक भाइ छोरा पूर्वखोलामा बसाइँसराइ गरी गएका र अर्का छोरा ताराकान्तका सात भाइ छोराहरू र तिनका सबै सन्तानहरू हेक्लाङ्गमै छन् । ताराकान्तको जेठो छोरा टीकाराम निसन्तान भएको, माइलो छोरा ज्योतिलालका दुई भाइ छोराहरूमध्ये जेठा बालकृष्ण र कान्छा भकनाथका सन्तानहरू अध्यावधि हेक्लाङ्गमै रहेका छन् भने अर्का छोरा हेमराज पनि निसन्तान रहेको अवस्था देखिन्छ । अर्का छोरा शिवकान्तका दुई भाइ छोराहरू कपिलदेव र तुङ्गराजका सन्तानहरू पनि हेक्लाङ्गमै फैलिरहेका छन् । कान्छो छोरा हुण्डीराजको एक छोरी मात्र भएको र उनी आफै वेपत्ता रहेको अवस्था बुझिन्छ । यस प्रकार ताराकान्तका सन्तानहरूमा ज्योतिलालका जेठा छोरा बालकृष्ण केही वर्ष पहिले वितिसकेका हुनाले उनका तीन भाइ छोराहरू विष्णुप्रसाद, बसन्त र फणिन्द्रले हेक्लाङ्ग र बुटवलतर्फ विभिन्न पेशा व्यवसाय गरेर रहेका छन् भने कान्छा छोरा भकनाथका सात भाइ छोराहरू पशुपति, नेत्रप्रसाद, नारायण, गोविन्द, सूर्यप्रसाद, राजेन्द्र र दीपेन्द्र छन् । यिनीहरूले पनि आ-आफ्नो दक्षअनुसार विभिन्न पेशा व्यवसाय गरेर बुटवल, रामपुर तथा हेक्लाङ्गमै राम्रो इज्जत र प्रतिष्ठासँग बसेका देखिन्छन् । प्राप्त जानकारीअनुसार ताराकान्तका अर्का छोरा शिवकान्तका दुई भाइ छोराहरूमध्ये जेठा कपिलदेवका दुई भाइ छोराहरू विजय र विवेक हेक्लाङ्गमै रहेका छन् भने कान्छा छोरा तुङ्गराजले निजामति सेवा निवृत्त भएर पेन्सन खाइ बसेका छन् । उनको राम्रो व्यवस्था र सम्मान छ । उनका दुइ भाइ छोराहरूमध्ये जेठो छोरा सन्तोष सपरिवार डेनमार्कमा पेशा व्यवसाय गरेर बसेका छन् भने कान्छो छोरा सुवासले साउदीमा राम्रो नोकरी गरेर बसेको अवस्था छ उनको पनि राम्रो बन्दोवस्त देखिन्छ । हेक्लाङ्गका पौड्यालहरू त्यस क्षेत्रमा राम्रो इज्जत प्रतिष्ठासहित बन्दोवस्तसँग बसेको देखिन्छ । धार्मिक विधि र संस्कारहरूमा अहिलेसम्म पनि पूर्वखोलाका पौड्यालहरू र हेक्लाङ्गका पौड्यालहरूमा एकरूपता मै चलिरहेको छ । यी दुवै स्थानका पौड्यालहरूको जुठो, चुलो बार्ने, मर्दापर्दा, विवाह ब्रतबन्ध र अन्य धार्मिक तथा शुभ कार्यहरूमासँगै उपस्थित हुने परम्परा चलिरहेको छ । ३/५ पुस्ताभित्रै परेकोले अहिलेसम्म सम्भव भएको छ । आशा एवं विश्वास गरौ यो क्रम र सम्बन्ध दशौ वीसौ पुस्तासम्म निरन्तर चलिरहोस् ।

पाल्पाली पौड्यालहरूको धार्मिक संस्कार र विशेषता

पाल्पाली पौड्यालहरूको आफ्नै किसिमको धार्मिक परम्परा र संस्कार छ । यिनीहरू भगवान शिवलाई मान्दछन् । कुलपूजामा पाठो काट्दैनन् । सेलरोटी, जलधारा, खीर पकाएर धार दिने प्रचलन छ । अर्कोतर्फ पौड्यालहरूले जहिले तहिले घरमा खीर पकाउन पाँउदैनन् । श्रावणमा धार दिएपछि त्यो महिनामात्र खीर पकाउन अनुमति हुन्छ अन्यथा मिल्दैन । अर्कोतर्फ पौड्यालको घरमा सेतो कमरो लगाइदैन । काला पौड्याल भएकाले कमरोले घर भित्ता पोत्न पाइदैन भन्ने प्रचलन पनि छ । यहाँका पौड्याललाई भेडा पाल्न, कपास छर्न, कुभिन्डो छर्न, रोप्न मनाही गरिएको छ । बडादशैंको अष्टमीमा बिहान कुभिन्डो धिरौला तथा अम्बा (बेलौती) लाई खुट्टा हालेर भेडाको संज्ञा दिएर काट्ने प्रचलन छ । अष्टमीको कालरात्रिमा पूजा गर्ने बत्ती बाल्नेबाहेक बोका काट्ने प्रचलन पाल्पाली पौड्यालको छैन । भण्डार कोठामा पूजा गर्ने, पूजाको नैवेद्य दलित र अन्यलाई दिन नहुने, मङ्गलबार नबार्ने तर सोमबार बार्ने आदि प्रचलन छ । वन र जङ्गली जीव जन्तुको संरक्षणको कामनासहित जल भँक्री, भयरको पूजा गर्ने, घरपालुवा जीवजन्तुको पूजा गर्ने संरक्षण गर्ने कामनासहित गाई गोठमा (गोठे धार) पूजा गर्ने, वायु पूजा गर्ने, बत्ती बाल्ने, खीर रोटी चढाउने, सेतीनागको

पूजा गर्ने, पूजामा चढाइएका कुनै पनि वस्तुहरू बाहिर नलैजाने आदि प्रचलन छन् । अन्य स्थानका पौड्यालहरूले कुलपूजामा बोका काट्ने, भोग दिने प्रचलन छ, तर पाल्पालीहरूको त्यो चलन छैन । सम्भवत कुनै बेला कुनै खास घटना भएकाले बोका काट्ने प्रचलनलाई बन्द गरिएको हुन सक्छ । अभै पनि आ-आफ्नो कुलदेवता तथा पैतृक संस्कारहरूलाई विधिवत् रूपमा धार्मिक मान्यता र परम्पराअनुसार स्थानान्तरण गरी पूजाआजा गर्ने पितृलाई खुसी तुल्याउने कार्य गर्नु पर्दछ । यसको प्रयास भइरहेको छ । आशा एवं विश्वास छ, चाडै यो व्यवस्थापनामा जेष्ठ नागरिकहरू तत्पर हुने छन् । अहिलेसम्म हेक्लाङ्ग र पूर्वखोला गरी दुई स्थानमा कुलपूजा गर्ने प्रचलन चलिरहेको छ तथापि कतिपय परिवारहरू भने नवलपरासी र बुटवल, काठमाडौँतर्फ छरिएर रहेका छन् । आजकल नयाँ सोच, नयाँ ठाँउ र परिवर्तित सन्दर्भले गर्दा केही यस्ता बन्देजहरूलाई हेलचेक्याई गर्दै मिच्चै आइरहेको पाइन्छ । तथापि आफ्नो परम्परा र संस्कारलाई सम्मान गर्दै अगाडै जानु पर्दछ । पश्चिम पाल्पाको अर्गली, मदनपोखरा, भैरवस्थान र कुसुमखोलामा पनि पौड्यालहरू छन् । यिनीहरू गुल्मी र अर्घाखाँची जिल्लाबाट स्थानान्तरण हुँदै आएको मानिन्छ भने पूर्वी पाल्पाको रामपुरमा पनि पौड्यालहरूको बाक्लो बस्ती छ । यिनीहरू सबैको पृष्ठभूमि कार्कीनेटा नै रहेको बुझिन्छ । यी सबै पौड्यालहरूको रहन सहन, धर्मसंस्कार र परम्परा सबैमा एकरूपता नै पाइन्छ । यो खुसीको कुरा हो जुन कुलपूजा र पितृको आर्शीवादमा निर्भर रहन्छ । लोक संस्कृति र भजन कीर्तनमा रमाउने सहयोग आदान प्रदान नै पौड्यालहरूको विशेषता तथा सस्कार हो भन्दा फरक पर्दैन । जेष्ठ र बरिष्ठलाई ढोग र सम्मान दिने कनिष्ठ सानालाई प्रोत्साहन र सहयोग आर्शीवाद दिने, घरबाहिर गएर रिक्तो हात घरमा नआउने, केही न केही लिएर मात्र घरमा आउने पौड्यालहरूको सस्कार हो । यसैगरी, बाँडेर खाने, अरुलाई दिन, खुवाउन पाए मन प्रसन्न हुने, पाहुनालाई सम्मान गर्ने, विश्वास गर्ने, र धर्मकर्ममा बढी मन जाने, पूजापाठ भजन कीर्तन बढी मात्रामा गर्ने, दैनिक रूपमा पूजा कोठामा बत्ती नबाली केही नखाने, निधारमा रातो टीका लगाउने प्रत्येक घरमा पूजा कोठा, कुना बनाएर पूजा गर्ने जस्ता: संस्कारहरू पौड्याल वंशमा रहेका छन् । यस्ता खालका पुराना रितिरिवाज र संस्कारलाई निरन्तरता दिदै जानु पर्छ । अहिले आएर नवलपरासी, पाल्पा, गुल्मी, अर्घाखाँची, स्याङ्जा, पर्वत, बागलुङ र कास्की, पूर्वपश्चिम जुनसुकै स्थानमा जो जहाँ रहेका पौड्यालहरू भएपनि ती सबै २० पुस्ताभित्रका दाजुभाइ मानिन्छन् । एकले अर्कोलाई दाजुभाइको नाताले बोलाउने, सम्मान र सहयोग गर्ने वातावरण बनाउनु पर्दछ ।

राजनैतिक धार्मिक र सामाजिक क्षेत्रमा पाल्पाली पौड्यालहरूको योगदान

नेपालको राजनैतिक धार्मिक, सामाजिक र सांस्कृतिक क्षेत्रमा पाल्पाली पौड्यालहरूको महत्वपूर्ण योगदान रहेको छ । नेपालको एकीकरण र राज्य सञ्चालनमा महत्वपूर्ण योगदान दिँदै आएका पौड्यालहरू राणा शासनका विरुद्धमा स्थानीयस्तरमा चेतना जगाउने कार्यमा अघिल्लो पुस्ता सक्रिय रहेको थियो भने वि.सं.२००७ सालको क्रान्तिमा अर्को पुस्ताले महत्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गर्‍यो । खासगरी शक्तिबल्लभका छोराहरू ज्योतिलालले पूर्वखोला क्षेत्रमा र ताराकान्तले हेक्लाङ्ग रामपुर क्षेत्रमा राणा शासनविरुद्ध जनमत बनाउने कार्य गरेको प्रसङ्ग स्थानीय बूढापाकाहरू कोट्याउछन् । वि.सं.२००७ सालको क्रान्तिमा ज्योतिलालका छोराहरू ढुण्डीराज, खगेन्द्र र थानेश्वर तथा ताराकान्तका छोराहरू टीकाराम, हेमराज, शिवकान्त आदिले पूर्वीपाल्पामा सक्रिय सहभागिता देखाएका थिए । त्यतिबेलाको पूर्वी पाल्पाको केन्द्र जब्बादी, रामपुर क्षेत्रलाई राणा प्रशासनबाट मुक्त गराइ क्रान्तिकारीहरूले कब्जा गरेको र त्यस कार्यमा पौड्यालहरूले नै अगुवाइ लिएको भन्ने स्रोतहरू पाइन्छन् । राणा शासनको अन्त्य नगरेसम्म देशमा विकास निर्माण नहुने, शिक्षा, स्वास्थ्यमा प्रगति नहुने बुझेर नै राणा विरोधी गतिविधिमा कार्यमा सक्रिय रूपमा लागेको भन्ने भनाइ पाइन्छ ।

राणाशासनको अन्त्यपछि स्थानीय राजनीतिमा सक्रियता देखाउन स्थानीयस्तरमा पाठशालाहरूको स्थापना गर्ने, बाटो, कुलो, सिंचाइ आदिको निर्माण कार्यमा सक्रियता देखाएका पौड्याल बन्धुहरूले पूर्वखोलामा

उद्बुद्ध पाठशाला र हेक्लाङ्गमा जनकल्याण पाठशालाको स्थापना गराएका थिए । यसैगरी २०१५ सालको नेपालको पहिलो संसदीय निर्वाचनमा पूर्वखोलाबाट तेस्रो पुस्ताका बूढाहरू टीकाराम, गोविन्द, प्रेमनारायण, भूपेन्द्र, पीताम्बर, लीलाराज आदिले महत्वपूर्ण सक्रियता देखाएका थिए भने हेक्लाङ्गबाट ताराकान्त, शिवकान्त, हेमराज, बालकृष्ण, कपिलदेव र तुङ्गराज आदिको सक्रिय सहभागिता रहेको थियो । राजा महेन्द्रको वि.सं.२०१७ सालको संसदीय व्यवस्थालाई खारेज गर्ने र पञ्चायती व्यवस्था लगाउने निर्णयले प्रजातन्त्रवादीहरूलाई आघात पुगेको महसुस गरेर भित्रभित्रै पञ्चायतविरोधी गतिविधिहरूमा सक्रिय रहने कार्य पनि पौड्यालहरूले गर्दै आएको देखिन्छ ।

जननायक वी.पी कोइरालाले नेपाली काङ्ग्रेसको सङ्गठन विस्तार काम गर्दै थिए । सोहीअनुसार उनीसँगको सम्पर्क र सल्लाहाअनुसार वि.सं.२०२७ सालमा नारायणगढ बुटवलको बाटो निर्माण कार्य भइरहेको सन्दर्भमा त्यहाँ काम गर्ने मजदुरहरूलाई पञ्चायती व्यवस्थाको ज्यादतीविरुद्ध प्रशिक्षण दिने र पञ्चायत विरोधी जनमत बनाउने गोप्य योजनाअनुसार पूर्वखोलाका कृष्णप्रसाद पौड्याललाई सुपरभाइजरको जागिरमा लगाइयो र प्रशिक्षणको जिम्मा दिइयो काम हुँदै गएको थियो । तर त्यहीँभित्रका कर्मचारीहरूबाट गोपनीयता भङ्ग भएकाले भैरहवाबाट अञ्चलाधीस स्वयम् आई मजदुरहरूलाई पञ्चायती व्यवस्थाको विरोधमा प्रशिक्षण दिएको आरोपमा कृष्णप्रसाद पौड्याललाई वि.सं.२०२७ सालदेखि २०२९ सालसम्म भैरहवा (कारागार) जेलमा बन्दी बनाइयो । यसरी आफ्ना सन्तानले जेलमा कैदी जीवन बिताउनु परेबाट पाल्पाली पौड्याल बन्धुहरू अझबढी पञ्चायत विरोधी गतिविधिमा लागे । यसरी केही काङ्ग्रेसलाई समर्थन गर्ने केही कम्युनिष्टलाई समर्थन गर्ने भए । यो क्रम २०४६ सालको जन आन्दोलनसम्म पनि चलिरह्यो । वि.सं. २०२९ सालमा भैरहवा कारागारबाट छुटेपछि कृष्णप्रसाद पौडेलले विद्यालय शिक्षकको भूमिका निभाउँदै पाल्पामा नेपाली काँग्रेसको सङ्गठन विस्तारमा अझबढी सक्रिय रूपमा लागेको बुझिन्छ । यस प्रकार २०३६ सालको विद्यार्थी आन्दोलन, २०३७ सालको जनमतसंग्रह, २०४२ सालको नेपाली काँग्रेसले आह्वान गरेको सत्याग्रह तथा २०४६ सालको जनआन्दोलन सम्मका कुनै पनि राजनीतिक अभियानमा पाल्पाली पौड्यालहरूको सक्रियता रहँदै आएको इतिहास साक्षी छ । यतिमात्र होइन २०३६ सालको विद्यार्थी आन्दोलनदेखि २०४२ सालको सत्याग्रह र २०४६ सालको जनआन्दोलन र २०६२/०६३ को आन्दोलनमा प्रहरी हिरासत र जेल जीवनसमेत बिताउनु परेको गहिरो अनुभव पाल्पाली पौड्यालहरू मध्येका एक जना प्रा.डा. ज्ञानेन्द्रप्रसाद पौड्याल (लेखक स्वयम्) सँग पनि छुट्टैछ । अहिलेसम्म पाल्पाली पौड्यालहरू कोही प्रजातन्त्रवादी त कोही वामपन्थी विचार बोकेर राजनीतिमा लागेको पाइन्छ भने केही पञ्चायत व्यवस्था स्वीकारेर जनप्रतिनिधि पनि भएर समाज सेवा गरेको देखिन्छ ।

राजनैतिक क्षेत्रका साथै सामाजिक क्षेत्रमा पनि पौड्यालहरूको महत्वपूर्ण योगदान रहेको छ । पाल्पा पूर्वखोलामा वि.सं.२००७ सालदेखि स्थापना र सञ्चालन गरिएको रिङ्गेरको उद्बुद्ध हाइ स्कूलको भवन निस्दी खोलाले बगाएपछि वि.सं.२०२५ सालमा नयाँ भवन निर्माण गर्नु पर्ने स्थिति आयो, जसनुसार वि.सं.२०२७ सालमा करिब १० रोपनी निजी जग्गा निःशुल्क उपलब्ध गराएर थानेश्वर पौड्यालले शैक्षिक क्षेत्रमा महत्वपूर्ण योगदान दिनुभएको थियो । यसकार्यमा अरुले पनि विद्यालयलाई आवश्यक पर्ने थप जग्गा उपलब्ध गराएका थिए । सोही अनुसार नयाँ ठाँउमा जग्गा मिलाएर विद्यालय भवन निर्माण गरेर सञ्चालन गरियो । अहिले पनि त्यही चलिरहको छ । यसैगरी प्रेमनारायण पौड्यालले पाल्पाको पूर्वखोलादेखि नवलपरासीको सर्दीसम्मका शैक्षिक संस्था र अन्य सामाजिक क्षेत्रमा पुऱ्याउनु भएको योगदान प्रशंसनीय छ । वि.सं.२०२७ सालमा उद्बुद्ध स्कूलको नयाँ भवन निर्माणको लागि चाहिने काठ र थप फर्निचरका लागि जङ्गलबाट काठपात ल्याउदा ढाड भाँचिएर लामो समयसम्म उपचार गर्नुपरेको स्मरण योग्य अनुभव पीताम्बर पौड्यालको अनुभव स्मरण योग्य छुट्टैछ । यसप्रकार विद्यालयको स्थापना र निर्माण, ग्रामीण सडक निर्माण, खानेपानी, कूलो सिचाई, मठ मन्दिर निर्माण र संरक्षण आदि कार्यमा पाल्पाली पौड्यालहरूको महत्वपूर्ण योगदान रहेको छ । यी सबै घटना विवरणले सम्झाइ रहको व्यहोरा वर्तमानले बताइ रहेको अवस्था छ । शैक्षिक क्षेत्रमा पौड्यालहरूको पछिल्लो

पुस्ताले एम.ए. तथा पि. एच.डि. सम्म अध्ययन गरेका उदाहरणहरू छन् । लेखक स्वयंले क्याम्पसहरूको स्थापना तथा स्वीकृतिहरूमध्ये नवलपरासी क्याम्पस, चोरमार, सर्दी क्याम्पस, सर्दी, दाउन्ने क्याम्पस, बर्दघाट, कोल्हुवा क्याम्पस, कुमारवर्ती क्याम्पस, मध्यवर्ती क्याम्पस भानुदय क्याम्पस, दुम्कीबास, जस्ता धेरै क्याम्पसहरू, नवलपरासी जिल्ला र अन्य जिल्लामा विभिन्न क्याम्पसको स्थापना गर्ने कार्यमा लेखक स्वयंको योगदान छ । यसैगरी विद्यालयको स्वीकृति गर्ने कार्यमा ज्ञानोदय मा.वि. प्रसौनीको नाम अग्रपङ्कतीमा आउँछ भने पुल निर्माण कार्यमा सर्दीको भोलुङ्गो पुल निर्माणका कार्यहरू महत्वपूर्ण उदाहरणको रूपमा रहेका छन् । यसका साथै विभिन्न सङ्घसस्थाहरूका कार्यसमितिमा रहेर जिम्मेवारी पूरा गरेको अनुभव प्रा.डा. ज्ञानेन्द्रप्रसाद पौड्यालसँग छदैंछ । विभिन्न विद्यालय तथा क्याम्पसहरूको व्यवस्थापन समितिमा रहेर रचनात्मक कार्य गरेका उदाहरण पनि प्रसस्तै छन् । जनकल्याण मा.वि. हेक्लाङ्गको व्यवस्थापन समितिमा रहेर हेक्लाङ्गका पौड्यालहरू बालकृष्ण, तुङ्गराज, भकनाथ आदिले पुऱ्याएको योगदान स्मरण योग्य रहेका छन् । यस बाहेक बाटोघाटो कुलो तथा सिँचाइ निर्माण आदि सामुहिक हितका कार्यमा पूर्वखोला र हेक्लाङ्गका पौड्यालहरूको योगदान अहिलेसम्म पनि निरन्तर र अतुलनीय हुँदै आएको पाइन्छ । आफ्नो गाँउ र क्षेत्रको सामाजिक कार्यमा हेक्लाङ्ग र पूर्वखोलाका पौड्यालहरू अग्रपङ्कतीमा रहेर काम गरेको पाइन्छ ।

प्रा.डा. ज्ञानेन्द्रप्रसाद पौड्यालले १२ वर्ष पाल्याका विभिन्न विद्यालयहरूमा शिक्षण पेशामा संलग्न रहेर अन्य सामाजिक कार्य गरेका हुन भने त्रि.वि. मा ३३ वर्षको प्राध्यापन सेवा गरेर निवृत्त भएका छन् । यसैगरी कृष्णप्रसाद पौड्यालले ४० वर्षको शिक्षण अनुभव र १५ वर्षको उद्बुद्ध मा.वि.को प्रधानाध्यापकको रूपमा सेवा गरेको, महेशचन्द्र पौड्याल तथा लीलाराज पौड्यालले वि.सं. २०२७ सालदेखि शिक्षक पेशामा करिव ४० वर्षसम्म सेवा गरेको अनुभव पौड्याल बन्धुहरूसँग छदैंछ । देवीकुमारी पौड्यालको ३५ वर्ष शिक्षण अनुभव पनि स्मरण योग्य छ । यस अलवा तुङ्गराज पौड्यालको ज्ञानोदय मा. वि. मा ३५वर्षको निजामति सेवाको अनुभव तथा प्रेमनारायण, पीताम्बरको पाल्पा, नवलपरासीका विभिन्न सङ्घसस्थाहरूमा पुऱ्याएको सेवा र सहयोग प्रशंसनीय छ । यसैगरी बालकृष्ण, कपिलदेव पाल्पा र हेक्लाङ्गको गाँउ नगर समितिमा रहेर गरेको सामाजिक र राजनीतिक क्षेत्रमा प्राप्त गरेको अनुभव पनि प्रशंसनीय मानिन्छ । वसन्तप्रसाद पौड्यालले बुटवल क्षेत्रमा विजुलीको तार जडानको काम गरेर समाज सेवा गरिरहेका छन् र समग्रमा अधिल्लो पुस्तादेखि वर्तमानको पुस्तासम्म राजनीतिदेखि सामाजिक, सांस्कृतिक क्षेत्रमा पाल्पाली पौड्याल बन्धुहरूको महत्वपूर्ण योगदान रहेको पाइन्छ । पीताम्बर पौड्यालले आफ्नो निजी लगानी र सक्रियतामा मध्यविन्दु १५को साविकको प्रसौनी १ को मिठठामा निर्माण गरेको दुर्गा मन्दिर यसको जोलन्त उदाहरण हो भने प्रा. डा. ज्ञानेन्द्र पौड्याल र श्रीमती देवी पौड्यालले आफ्नो छोरा दीपेन्द्रको सम्भनामा स्थापित ज्ञानोदय मा.वि को हाताभित्र निर्माण गरेको २०६४ सालमा करिव १० लाखको लागतमा सरस्वतीको मूर्तिसहितको मन्दिर निर्माण र विद्यालयलाई हस्तान्तरण यसका थप उदाहरणहरू हुन् । प्रत्येक वर्ष बसन्त पञ्चमीको दिन सरस्वती पूजा ज्ञानेन्द्र पौड्यालको परिवारले सोही मन्दिरमा गर्ने प्रचलन निरन्तर चलिरहेको छ । यसप्रकार पौड्यालहरूबाट पाल्पादेखि नवलपरासीसम्मका विभिन्न सामाजिक कार्यमा संलग्नता रहेको देखिन्छ । योग्यताको आधारमा शैक्षिक संस्थाहरूमा सेवा गरेर, कूलो, सिँचाइ आदि निर्माण समितिमा रहेर, मठमन्दिर निर्माण र संरक्षण आदि समितिहरूमा रहेर, गाँउ समाजमा भएरहेका हरेक कृयाकलापमा सक्रियरूपमा सहयोग गरेर पनि सामाजिक क्षेत्रमा योगदान भएको मान्न सकिने भएकोले यो सबै क्रियाकलाप हरूमा परापूर्वकालदेखि अहिलेको नयाँ पुस्तासम्मले आफ्नो उपस्थिति देखाएको पाइन्छ । अहिले आएर पाल्पादेखि सुरु भएको सामाजिक सेवा क्रम बुटवल, नवलपरासी हुँदै काठमाडौँको नागार्जुनसम्म आइपुगेको र यहाँको विकास निर्माण, बाटो, स्कुल आदि सामाजिक कार्यमा संलग्न हुनुले पनि सामाजिक क्षेत्रमा भएको उपस्थिति महत्वपूर्ण मानिन्छ । यसरी पौड्यालवंशको ऐतिहासिक घटनाक्रम र अन्य जिल्लाको अलवा पाल्पाली पौड्यालहरूको पहिचान बुझ्न र जान्न सकिन्छ ।

सन्दर्भ सामग्रीहरू

- अधिकारी, सूर्यमणि (२०५५). *जुम्ला राज्यको इतिहास*. काठमाडौं : नेपाल र एसियाली अनुसन्धान केन्द्र ।
- अधिकारी, बमबहादुर (२०७८). *नेपालको बृहत् इतिहास*. काठमाडौं : पद्मकुमारी पौडेल ।
- नागार्जुन नगरपालिका सूचाटारका प्रा.डा.नारायण पौड्यालसँग मिति २०७९ माघ ७ गते लेखक स्वयंले लिएको प्रत्यक्ष अन्तर्वार्ता ।
- पाल्पा पूर्वखोलाका वर्ष ८३ का लिलाराज पौड्यालसँग मिति २०७९ माघ ३ गते लेखक स्वयंले लिएको प्रत्यक्ष अन्तर्वार्ता ।
- पाल्पा हेक्लाङ्का वर्ष ७९ का तुङ्गराज पौड्यालसँग मिति २०७९ माघ ५ गते लेखक स्वयंले लिएको प्रत्यक्ष अन्तर्वार्ता ।
- पौड्याल, काशीराम शर्मा (२०५२). *केही पौड्यालहरूको वंशावलीको दिग्दर्शन*. नारायणगढ : प्रकाशन दिवाकर पौड्याल र साथीहरू ।
- पौड्याल, नारायणप्रसाद (२०७७). *दुल्लुका पौड्यालहरूको वंशावली तथा बसाइँ सराई*. काठमाडौं : क्याम्ब्रिज पब्लिकेसन प्रा. लि.।
- सुवेदी राजाराम (२०५५). *बाइसी, चौबीसी राज्यको ऐतिहासिक रूपरेखा*. काठमाडौं, नेपाल र एसियाली अनुसन्धान केन्द्र ।
- सुवेदी, राजाराम (२०५८). *अछामको इतिहास*. अछाम : श्रीवैद्यनाथ क्षेत्र प्रकाशन समिति ।